
САЙИД АҲМАДНИНГ “ТАШШУҚНОМА” АСАРИ ҲАҚИДА

Шаҳноза Муҳитдиновна Раҳмонова

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат

ўзбек тили ва адабиёти университети

докторанти, PhD

shahnoza.rahmonova86@gmail.com

Аннотация:

мазкур мақолада Сайид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асарида вазн ва мавзу мутаносиблиги, унда истифода этилган номаларнинг вазн хусусиятлари таҳлил қилинган. Ўрни билан адабиётшуносликдаги мавжуд фикрларга муносабат билдирилди.

Калит сўзлар: нома, жанр, вазн, аруз, маснавий, ҳазаж.

Ўзбек адабиёти тарихида нома жанрининг ривожига ўз ҳиссасини қўшган шоирлардан бири Сайид Аҳмад ибн Мироншоҳдир. У Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғли ҳисобланиб, Сайид унинг адабий таҳаллусидир. Бу ҳақида у ўзининг асари “Таашшукнома”да ҳам маълумот келтиради:

Ажунда то анингтеқ шоҳ бўлғай,
Дуогў(й) ибни Мироншоҳ бўлғай¹.

Сайид Аҳмад ҳақида Алишер Навоий “Мажолис ун-нафоис” асарининг VII мажлисида қуйидагиларни айтади: Сайид Аҳмад Мирзо – салим табъ ва пок зеҳн киши эрди. Хили машҳур назмлари бор. Ҳам ғазал, ҳам маснавий, ҳам туркий, ҳам форсий ғазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида “Латофатнома” анингдур. Бу туркча матлаъ яхши вақеъ бўлубтурким:

Сайд этти фироқинг мени мурғи сахарийдек,
Қил одамийлик, қилма ниҳон юзни паридек.

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Маҳам гар пеш аз ин пинҳон бимонад,
Ажаб, гар бедилонро жон бимонад².

Демак, Навоий маълумотиға қараганда Сайид Аҳмаднинг туркий ва форсий девонлари бўлган. Шунингдек, унинг маснавий шаклида яратилган

¹Сайид Аҳмад. Таашшукнома / Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 2 жилдлик. 2 жилд. Нашрга тайёрловчи Н.Раҳмонов. – Т.: ФАН, 2007. – 182-б. Кейинги мисоллар шу манбадан олинади.

² Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. МАТ. 13-том. – Т.: Фан, 1997. – 165-б.

“Латофатнома” асари борлиги ҳам таъкидланади ва ундан байтлар келтирилади. “Таашшукнома” асари ҳақида ҳеч қандай маълумот учрамайди. Қизиғи шундаки, “Латофатнома”дан олинган парча Сайид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асарида акс этмаган. Демакки, унинг “Латофатнома” деган асари бўлган бўлиши мумкин. Бу оддий бизнинг муносабатимиздир.

Навоий таъкидлаган Сайид Аҳмаднинг икки девони бизгача етиб келмаган, девонлар фанга ҳам маълум эмас. Улар ҳақида адабиётшуносликда маълумотлар учрамайди. Унинг ёлғиз “Таашшукнома” асари бизгача етиб келган. Асарнинг қўлёзма нусхаси Лондондаги Британия музейида сақланади. Ўзбек тилидаги нашри эса ушбу қўлёзманинг фотонусхаси асосида тайёрланган. Сайид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асари композицияси юқорида тилга олинган икки номадан қолишмайди.

Асар ҳижрий 839 – милодий 1435-1436 йилларда яратилган бўлиб, 319 байтдан иборат. “Таашшукнома” анъанавий ҳамд, наът, муножот, китоб сабаби, ШохрухСултон мадҳи, 10 нома, ҳар бир номадан кейин биттадан ғазал ва сўзнинг хулосаси, “Китоб хатмин айтур”, “Илтимосин айтур” каби қисмлардан ташкил топган. “Таашшукнома”нинг муқаддимасида унинг яратилиш сабаблари қайд этилади.

Сайид Аҳмад асардаги ҳар бир номани қурилма жиҳатидан уч қисмдан – нома, ғазал, сўзнинг хулосаси қисмларидан иборат қилиб тузди ва бу ҳолат асардаги барча номаларда изчил сақланади. “Номалардаги бу уч қисм мазмунан бир-бири билан чамбарчас боғланган бўлиб, бир бутунликни ташкил этади. Бу асар қурилмаси қатъий режа асосида яратилганини кўрсатади”³. Шоир ўз асарини бирон ижодкордан таъсирланиб ёзгани ҳақида маълумот бермайди. Бироқ, асарнинг тузилиши, ғоявий йўналиши унинг номачилик анъаналари асосида ёзилганлигини кўрсатади. Ундан олдин яратилган номаларда бўлгани сингари унинг асари ҳам ўн номадан иборат қилиб яратганлигини баён этади:

Сафо етти битиган хома бўлди,

“Таашшукнома” ҳам ўн нома бўлди⁴.

Сайид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асарида ҳам аввалги номаларда бўлгани каби ошиқнинг маъшуқага битган мактублари акс этади. Мактубларда

³ Жамолова М. Ўзбек адабиётида нома жанри. – Т.: Фан, 1992. – 32-б.

⁴ Сайид Аҳмад. Таашшукнома / Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 2 жилдлик. 2 жилд. Нашрга тайёрловчи Н.Раҳмонов. – Т.: ФАН, 2007. – 162-б. Кейинги мисоллар шу манбадан олинади

Proceedings of International Congress on “Multidisciplinary Studies in Education and Applied Sciences”

Hosted Online from Bilbao, Spain on November 10th, 2022.

www.conferencezone.org

ошиқнинг ҳолати, маъшуқанинг тавсифи, ошиқларнинг бир-бирига дил изҳорлари, севги йўлидаги ҳис-ҳаяжонлари акс этади. Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”сида ҳар бир номадан кейин соқийга мурожаат қилинган маснавийлар келтирилади. Сайид Аҳмаднинг асарида ҳам 3–5 байтдан иборат “сўзнинг хулосаси” қисми ҳар бир номанинг сўнггида берилади. Кўринадики, “Муҳаббатнома”да ҳар бир маснавий

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,

Бу йўлда сабр йўқ андеша қилсам

сингари тасаввуфона байт билан яқунланса, “Таашшукнома”даги ҳар бир “сўзнинг хулосаси”

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,

Тахайюл бирла ҳам андеша қилмоқ

каби байт билан тугайди. Бундан кўринадики, Сайид Аҳмад учун Хоразмийнинг асари андоза бўлган. Бироқ, Сайид Аҳмад “Таашшукнома”ни услуб, мазмун ва шакл жиҳатидан бутунлай янги асар қилиб яратган.

“Таашшукнома”нинг аввалги номаси қуйидаги байт билан бошланади:

Аё, зебо/ санамлар кўр/кабойи,

V — — — / V — — — / V — — —

Қамуқ шаҳлар/ гадойингнинг/ гадойи.

V — — — / V — — — / V — — —

Бу кун ҳусн ўр/дасинда по/д(и)шосен,

V — — — / V — — — / V — — —

Зарофат о/ламинда мах/лиқосен⁵.

V — — — / V — — — / V — — —

Шоир байтда маъшуқани санамлар ичида ҳуснда тенгсиз, жаннат шоҳлари унинг ҳусни(ошиқ)нинг гадоси, ҳусн ўрдасида подшо, гўзаллик оламида маҳлиқо эканлигини айтади. Шоир байтда таносуб, тазод, ташбиҳ шеърӣ санъатларини бир ерда истифода этиш орқали вазннинг оҳангдорлигини оширган. Байтнинг ўлчов имкониятини сақлаш учун учинчи мисрадаги “подшосен” сўзини имола орқали “под(и)шосен” каби талаффуз этиш кифоя. Шунда бир чўзиқ ҳижо(–)нинг ўрнига ўта чўзиқ ҳижо (–V) қўлланилади.

Шоир “Таашшукнома” асарида тажнисли сўзларни қўллашга алоҳида эътибор қаратади. Балки шунинг учундир 19 байтдан иборат бўлган иккинчи

⁵ Сайид Аҳмад. Таашшукнома / Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 2 жилдлик. 2 жилд. Нашрга тайёрловчи Н.Раҳмонов. – Т.: ФАН, 2007. – 162-б.

нома фақат тажнисли қофия билан яратилган. Бунда шоир фикрни чиройли, маъноли чиқишига эришган. У номада тажнисни қўллаш орқали ошиқнинг дил изҳорлари ила маъшуқанинг кўнглига йўл топмоқчи бўлади:

Қуёшдур оразинг ё Муштарийдур,

Ки жон бирла жаҳони муштарийдур.

Висолинг **завқи-н+истаб** эй дилором,

Та-н+ичра топмади мискин дил ором⁶.

Ёрнинг хуснини Қуёш ёки Юпитер планетасига ўхшатиб, унга жони ва жаҳони билан асир эканлигини айтади. Ошиқ маъшуқага унинг висолин завқини истаб, фақир тани ичра дили ором топмаётганлигини билдиради. Биринчи байтдаги қофиядош “**муштарийдур**” сўзлари шаклан бир хил бўлсада, бироқ икки хил маънони ифолалаган. Биринчи мисрада Юпитер планетасини билдирса, иккинчи мисрада мухлис, асир деган маъноларни англатиб келган. Иккинчи байтда эса дастлабки мисрадаги Дилором – исм, иккинчи мисрада эса дилнинг ором топиши англашилади. Байтда вазн талаби билан айрим сўзлар ўзидан кейин келаётган сўз билан васл ҳосил қилган. Масалан, **завқи-н+истаб**, **та-н+ичра** каби.

“Таашшуқнома” асарида ошиқнинг дил изҳорларини ҳазажи мусаддаси мақсур вазнида битилган байтлар орқали ҳам ифодалаш кузатилади. Хусусан, тўртинчи нома

Ало, эй сар/ви бўйлуқ ло/ла рухсор,

V — — —/V — — —/ V — ~

Кўзунг жийрон/ менгингдур муш/ки тотор

V — — —/ V — — —/ V — ~

каби байт билан бошланади. Шоир байтда ридфи аслийли мурдаф қофияни қўллаш орқали ҳазажи мусаддаси мақсур вазнининг оҳангини ҳосил қилган. Ошиқ маъшуқага мурожаат қилар экан, ташбихдан фойдаланиб унинг бўйини сарв(тик қомат)га, рухсорини лолага, кўзини жайронга, ҳолини хушбўй мушкка қиёслайди. Сайид Аҳмад асарда маъшуқанинг гўзаллигини, хуснда танҳо малак эканлигини, бундай гўзаллик олдида ҳуру парилар лол эканлиги тавсифлайди.

Қуёш хуснунг кўруб, эй моҳитобон,

Ҳижолат топтию бўлди яроқон.

Қачонким лаълингиз бўлса шакарханд,

⁶ Сайид Аҳмад. Кўрсатилган асар. – 164-б.

Набот эрнинг қошинда су бўлур қанд⁷.

Моҳитобоннинг ҳуснини қуёш кўриб, ҳижолат билан ярақон (сарик касаллиги) бўлганлиги айтилади. Қачонки, ёрнинг лаби чиройли табассум қилса, шунда йигитнинг қошида наввот сув билан қанд бўлиши айтилади. Бунда шоир таносуб, ташбих шеърӣ санъатларидан ўринли фойдаланиб, бийтнинг таъсирчанлигини оширган. Ўнинчи номада бундай гўзалликни яратганнинг ўзи бунёд қилганлиги баён этилади:

Юзунгдур, эй пари, фирдавси аъло,

Сени зебо яратти Ҳақ Таоло⁸.

Маъшуқага мурожаат қилинар экан, унинг чеҳраси жаннат боғидан аълолиги, уни бундай зебо қилиб Ҳақ Таоло яратганлиги таъкидланади. Умуман, асарда маъшуқа образи Сайид Аҳмад томонидан ўз салафлари каби анча ишонарли, мафтункор ва жозибали қиёфада талқин қилинган. Биз юқорида “Таашшукнома” асари таркибида лирик жанр – ғазаллар ҳам ўрин олганлигини таъкидлаган эдик. Ушбу ғазалларнинг мазмуни асарга сингдирилган. Гўё, номанинг давомига ўхшаб битилган. Шундай қилиб, Сайид Аҳмад ўз салафлари Хоразмий ва Хўжандий анъанасини давом эттириб, нома жанрида яна бир асар яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоӣ. Мажолис ун-нафоис. МАТ. 13-том. – Т.: Фан, 1997. – 165-б.
2. Жамолова М. Ўзбек адабиётида нома жанри. – Т.: Фан, 1992. – 32-б.
3. Сайид Аҳмад. Таашшукнома / Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 2 жилдлик. 2 жилд. Нашрга тайёрловчи Н.Раҳмонов.– Т.: ФАН, 2007. – 182-б. Кейинги мисоллар шу манбадан олинади.
4. Rakhmonova Sh.M. Masnavi (Couplet) - As the Basis of Event Poetry. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. Vol. 4. January, (2022). ISSN: 2795-7683. - P. 4-8.

⁷ Сайид Аҳмад. Таашшукнома / Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 2 жилдлик. 2 жилд. Нашрга тайёрловчи Н.Раҳмонов.– Т.: ФАН, 2007. – 174-б.

⁸ Сайид Аҳмад. Таашшукнома / Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 2 жилдлик. 2 жилд. Нашрга тайёрловчи Н.Раҳмонов.– Т.: ФАН, 2007. – 180-б.